

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 19 (Aralık/December 2024), s. 189-201.
Geliş Tarihi-Received: 18.11.2024
Kabul Tarihi-Accepted: 30.12.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.5281/zenodo.14573007

Cumhuriyet Dönemi Siyasal Devrimlerin Analizi Üzerine Bir Araştırma

A Research on the Analysis of Political Revolutions in the Republican Era

Eray GÖÇ*

Öz

Osmanlı devleti birinci dünya savaşını takip eden süreçte ve sonraki gelişmelerle birlikte tarih sahnesindeki yerini Türkiye Cumhuriyeti devletine bırakmış ve fiilen sona ermiştir. Türkiye devleti ve dolayısıyla cumhuriyetin kurucu kadroları, dönemin şartlarında birtakım radikal değişimler yaparak yeni kurulan devletin sağlam temellere oturtulmasına özen göstermiştir. Osmanlı devletinin özellikle son yüzyılda yaşamış olduğu sancılı sürecin sebepleri üzerinden hareketle bazı değişim ve dönüşümlerin adeta kaçınılmaz olduğu kanaatine varılmış, yeni oluşturulacak toplumsal yapı ve algının gereklerine uygun birtakım devrimlerin yapılması lüzumlu görülmüştür. Bu çalışma ile özellikle cumhuriyet dönemi devrimlerinden siyasal devrimlerin üzerinde durularak, Saltanatın kaldırılması ile başlayan ve sırasıyla cumhuriyetin kurulması, hilafetin kaldırılması, Şerîye vekâletinin kaldırılması ve laikliğin anayasada yer alması gibi önemli gelişmelerin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Türk siyasal hayatı adına sonraki gelişmeler de dikkate alındığında bu siyasi devrimlerin son derece önemli adımlar olduğu görülmektedir. Atatürk ve arkadaşlarının bu devrimlerle gerçekleştirmeye çalıştıkları şey Osmanlı devletinde çözüm bulunamayan bazı konuların genç cumhuriyet için tehdit olmaktan çıkarılması ve dönemin gereklerine uygun bir toplumsal inşanın önünün açılmasıdır. Çalışma aynı zamanda devrimlerin gerçekleştirildikleri sürece dair bilgiler de vermektedir.

Anahtar kelimeler: Türk siyasal hayatı, devrim, laiklik, halifelik.

Abstract

The Ottoman state left its place on the stage of history to the Republic of Turkey in the process following the First World War and with the subsequent developments and de facto came to an end. The Turkish state, and therefore the founding cadres of the republic, made some radical changes in the conditions of the period and took care to establish the newly established state on solid foundations. Based on the reasons for the painful process of the Ottoman state, especially in the last century, it was concluded that some changes and transformations were almost inevitable, and it was deemed necessary to make some revolutions in accordance with the requirements of the new social structure and perception to be created. With this study, it is aimed to analyse the important developments such as the abolition of the caliphate, the abolition of the Sharia Agency and the inclusion of secularism in the constitution, which started with the abolition of the Sultanate and the establishment of the republic respectively. Considering the subsequent developments in Turkish political life, it is

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, e-posta: eraygoc@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3534-6645.

seen that these political revolutions were extremely important steps. What Atatürk and his friends tried to realise with these revolutions was to remove some of the issues that could not be solved in the Ottoman state from being a threat to the young republic and to pave the way for a social construction in accordance with the requirements of the period. The study also provides information about the process in which the revolutions were carried out.

Keywords: Turkish political life, revolution, secularism, caliphate.

Giriş

Atatürk devrimi bir “çağdaştırma” girişimidir. Bu çağdaştırma girişiminin diğer devrim çabalarındaki çağdaştırma girişimlerinden birtakım farkları bulunmaktadır (Çukuradı, 2006, s. 3). Örneğin Fransız devriminde denenilen, düşünceyi şu şekilde ifade edebiliriz: insan ve değerlilik anlayışı değişikliğinin, toplumsal ilişki düzenlenmelerinde etkili kılınması çabası. Bu çaba o coğrafyanın hamurunda hayat bulmuş ve o topluma çıkış yolu sunmuştur. Atatürk’ün yaptıkları ise, bizdeki düşün dünyasının ürünü olmayan birtakım düşüncelerin insan ve değerlilik anlayışının ilkesel olarak bu topluma kabul ettirilmesi çabasıdır. Ekim 1917 Rus devrimine bakıldığında ise burada devrim konusunda tecrübeli bir işçi sınıfı bulunmaktaydı. Çar etkinliğini 1904’ten itibaren her geçen gün biraz daha kaybetmişti (Swain, 2017, s. 27). Sınıf mücadelesi şeklinde verilen çabanın ürünü olması bakımından da Türk devriminden ayrı bir çizgisi olduğunu ifade edilir. Dolayısıyla Türk devrimi ile Fransız ve Rus devrimleri arasında fikri birtakım ayrılıklar göze çarpmakta ve Türk devriminin bu devrimlerden farklı olarak olgunlaşma ve gelişme aşamalarında toplumsal sınıflar açısından değişiklik göstermektedir. Çalışmamızın amacını oluşturan siyasal devrimlere bakıldığında tüm evreleri 23 Nisan 1920’de Ankara da kurulan ulusal egemenliğe dayalı devlet içinde gerçekleşmiştir. Devletin siyasal bir kurum olma gerçeğinden hareketle devleti önce değiştirmek sonra geliştirmek maksadıyla diğer devrimlerin yapılmasına yatkın bir duruma getirmek için siyasal devrimler yapılmıştır (Canman, 1988, s. 7). İstanbul’un işgali olan 16 Mart 1920’den başlamak üzere siyasi devrimlerin yapıldığı görülmektedir. Buradan hareketle Atatürk devrimlerinin öncelikle toplumu değiştirme sonra geliştirme çabasının ürünü olduğunu ifade edilir. Cumhuriyet dönemi çağdaştırma çabalarının temellerine bakıldığında Avrupa’da aydınlanma, sanayi devrimi ve Fransız ihtilali gibi modernleşme adımlarının etkisi görülmektedir (Şen, 2017, s. 147). Türk devrimleri cumhuriyetle birlikte modernleşme yönünde atacağı adımları Avrupa’da yaşanan bu gelişmeleri örnek alarak ya da aydın sınıfın etkilendiği bu çağdaş akımların tesiri ile gerçekleştirmiştir. Bunun yanında Cumhuriyetin ve devrimlerin mayalandığı yıllar TBMM’nin açılmasından itibaren 1920’ler ve 1930’lardır (Akpolat, 2010, s. 103). Bu sürecin Atatürk’ün ölümüyle birlikte sona erdiğini ifade edebiliriz. Bu tespit bizlere modernleşme veya gelişme çabalarının Cumhuriyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem üzerinden okunması gereken bir eylemlilik dönemi olduğunu salık vermektedir (Doğaner, 2007, s. 236). Özellikle Osmanlı’nın son dönemlerinden başlayarak girişilen bu hareket Cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi adımların tesiri ile hayat bulabilmiştir.

Cumhuriyetin kurulmasını takip eden süreç, toplumsal yaşamda birtakım değişimleri kaçınılmaz kılıyordu. Nitekim toplumsal yaşamı düzenleme adına bazı devrimler yapılmıştır. Bu devrimler Atatürk devrimleri olarak nitelendirilmekte ve siyasal, toplumsal, hukuksal, kültürel, ekonomik alanlarda yapılmıştır. Topyekûn bir dönüşüm ve değişim dönemini ifade eden ilk yıllarda, toplum hayatı önemli ölçüde yeni devrimlerle dizayn edilmiştir. Bu çalışma ile siyasal alanda gerçekleştirilen devrimlerin toplum hayatına yansımaları üzerinde durulacaktır. Genç cumhuriyetin kurucu kadrosu toplum ihtiyaçlarına cevap verecek ve dünyanın içinde bulunduğu konjonktür uygun birtakım değişimlerin yapılmasını gerekli görmekteydi. Hatta bu sürecin yaşanmasında komşu ülkeler ile ilişkileri geliştirme adına çeşitli adımlar gecikmeden atılmıştır. “26

Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal, TBMM başkanı sıfatıyla Vladimir Lenin'e bir mektup göndermiştir. RSFSC Dışişleri Halk Komseri Georgiy Çiçerin 2 Haziran 1920 tarihinde gönderdiği cevabi mektupla TBMM Hükümeti'ne vakit kaybetmeden diplomatik ilişki kurmayı teklif etmiştir. TBMM Başkanı'na hitaben yazılan mektupta Çiçerin'in sözlerine "Sayın Cumhurbaşkanı" hitabıyla başlaması ve yine aynı ifadeyle bitirmesi dikkat çekicidir" (Yeşilot ve İsakov, 2021, s. 130). Bu temas devletin devrim politikaları hususunda izleyeceği yol hakkında da bilgi vermektedir. Mustafa Kemal'in rejiminin benimsendiğinin göstergesidir. Mustafa Kemal'in devrimlerine bakışını G. Astakov'un 20'li yıllarda yayınladığı makalelerinde de görmek mümkündür. Astakov 1922'de, Mustafa Kemal'in Meclis'te Sultanlığın ortadan kaldırılması hakkında konuştuğu toplantıya da katılmıştı. Astakov, Mustafa Kemal'in iradesi, dayanıklılığı ve cesareti hakkında büyük saygı ile yazıyor. Astakov, Atatürk'ün millî devriminin anti-sömürgeci karşıtı devrimin başarılı bir örneği olduğu sonucuna varmıştır (İsmayılova, 2018, s. 83). Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşen bu devrimlerin sömürgeci güçlere karşı gerçekleştiği bakış açısı mevcuttur. Toplumun bu devrimlere hazır olup olmadığı hususu ise yapılan devrimlerin geri dönüşleri ile anlaşılmaktadır. Yönetim ile halk arasında fikir birliği olup olmadığı, o günün koşullarında Anadolu toplumu ile uluslararası toplumun fikri dünyası arasında paralellik olup olmadığı yapılan değişimlere halkın verdiği tepki ile anlaşılabilir. Toplumsal beklentiler ve yapılan devrimler aynı doğrultuda mı, toplumsal bir talebin sonucu olarak ya da yönetimin yukarıdan aşağıya uyguladığı bir karar mı olduğu, yapılan devrimlerin toplum hayatı içerisinde nasıl karşılandığı ile anlaşılabilir. Toplumsal yaşamın hemen her alanında gerçekleştirilen devrimler toplumu bir yerden bir yere taşıma amacı gütmekteydi, siyasal alanda yapılan devrimlere bakıldığında; 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı, 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması, 3 Mart 1924'te Şeriye vekaletinin kaldırılması, 5 Şubat 1937'de Laiklik ilkesinin anayasada yer alması, Genç Cumhuriyetin siyasal alanda gerçekleştirdiği önemli devrimler olarak Türk siyasal hayatında yer almıştır. Bu devrimlerin yansımalarını gerçekleştirilen devrimler üzerinden ve sonuçları üzerinden ele almak gerekmektedir. Mustafa Kemal ve Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun modernleşme adımları adına yapmış oldukları faaliyetlerin ruhunu aslında şu beyanat yeterince iyi ifade etmektedir. Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılına girildiğinde, Mustafa Kemal Paşa, özellikle kapitülasyonlar sorunu hakkında Batı medyasına sert demeçler vermekteydi. Paris Journal Gazetesine verdiği bir demeçte, "Lozan'da tartışılan kapitülasyonların Türk milletinin izzet-i nefesine bir hakaret olduğunu, bu şartların farklı isimlerle yeniden Türklerin karşısına getirilmesi halinde, köle olarak yaşamaktansa son nefese kadar mücadele verileceğini" belirtmiştir (Güven, 2019, s. 32). Hem cumhuriyetin ruhunu hem yapılacak devrimlerin maksadını bu cümleler gayet açık bir biçimde ifade etmekteydi.

1. Saltanatın Kaldırılması

Osmanlı imparatorluğunun yıkılış süreci aslında 1. Dünya savaşının sebep olduğu imparatorlukların parçalanması döneminin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında saltanatın kaldırılması fikri Türk devriminin lideri olan Mustafa Kemal'in zihninde askeri okul öğrencisiyken olgunlaşmaya başlayan bir süreçtir (Gedikli Berber, 2013, s. 446). Nitekim birinci dünya savaşının imparatorluklar üzerinde yıkım yaratacağı gerçeği görülmekteydi. Saltanatın kaldırılması hususu Mudanya Mütarekesini takip eden süreçte Lozan görüşmeleri için İtilaf devletlerinin hem TBMM Hükümetini hem de İstanbul'da bulunan Tefik Paşa hükümetini konferansa davet etmesiyle hız kazanmıştır (Özkan, 2023, s. 111). Fakat bu ikili davet asla tek başına bazı iddialarda olduğu gibi saltanatı kaldıran yegâne sebep değildir. Nitekim saltanatın kaldırılması hususu milli mücadelenin ilk yıllarında dillendirilmiş, İstanbul hükümetinin yönetim anlayışı ile

TBMM hükümetinin siyaset yapma anlayışları uyuşmamaktaydı, bunun yanında Vahdettin ve İstanbul hükümetinin Milli Mücadele süreci hakkında farklı düşünceleri vardı. Yani Lozan saltanatın kaldırılması konusunda hızlandırıcı bir faktör olmakla beraber asıl sebep olarak görülemez. Saltanatın kaldırılması meselesi imparatorluktan ulus devlete geçiş adımlarının en önemlisi olarak nitelendirilebilir (Türkkan Tunalı, 2022, s. 119). İmparatorluğun içinde bulunduğu durumundan kurtarılması çabaları sonuçsuz kalınca yeni bir yönetim anlayışının benimsenmesi adeta kaçınılmaz olmuştur, bu anlamda ciddi siyasal adımlardan bir tanesi saltanatın kaldırılmasıydı dünya siyasal literatürüne uygun bir yönetim şekli benimsenmek istenmiş gibi görünmektedir. Lozan görüşmelerin yapılacağı tarihin yaklaşması İstanbul hükümeti ile Ankara hükümeti arasındaki görüş ayrılıklarının daha da derinleşmesine sebep olmuştur (Aslan, 2002, s. 95), İstanbul hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisini tanımıyor, dolayısıyla Türk milleti adına alınacak kararında kendileri açısından bağlayıcı olmayacağı yönünde tavır sergilemekteydi. Osmanlı devleti çöküş dönemine girmesini takip eden süreçte halk Cumhuriyetçi kadro ve Mustafa Kemal etrafında toplanmış fakat devam eden süreçte yapılan inkılaplar toplumda birtakım hoşnutsuzluklara sebep olmuştur (Demircioğlu, 2018, s. 60). Özellikle saltanatın kaldırılması ve halifeliğin kaldırılması toplumsal tepkinin en yoğun yaşandığı inkılaplar olarak Türk siyasal hayatındaki yerini almıştır. Saltanatın kaldırılması hususunda toplumda bazı kesimlerin beklentisi de bulunmaktaydı. Özellikle memur kesime ve icraatlarına karşı olanlarda bu beklenti vardı, İstanbul bürokrasisi memur kesimi temsil etmekteydi, dolayısıyla 1900'lü yıllarda Sultana karşı olanlar aynı zamanda memur ve bürokrasi kadrosuna da karşıydı (Güllü, 2017, s. 121).

Osmanlı devletinin son dönemlerinde saltanat karşıtları aslında devletin işleyişinden sorumlu olan kadroların haksız eylemlerine tepki olarak sistemin değişmesi gerektiğine inanıyorlardı. Dönemin şartları, mevcut dünya düzeni, bozulan bürokrasi, sistemin işleyemez hale gelmesi Osmanlı devletinin çöküşünü hızlandırmanın yanında kurulacak yeni devletin yapısı hakkında fikir vermekteydi. Cumhuriyete geçişin en keskin adımların birisi belki en önemlisi olan saltanatın kaldırılması her şeye rağmen bazı kesimlerce tepki ile karşılanmış ve çeşitli şekillerde bu tepkiler dile getirilmiştir. Saltanatın kaldırılması hususu Ankara hükümeti tarafından milli birliği sağlamının gereği olarak işlenmekte, bunun aksi yönde düşünenlere Ankara hükümetince anında ve çok sert biçimde karşılık verilmekteydi, öyle ki, basında satır aralarında dahi "ama, fakat" imaları ile başlayan eleştiriler anında baskı altına alınıyor ve saltanat tartışmalarına taviz verilmiyordu (Çakmak, 2023, s. 203). İstanbul basını ve Babıali saltanat tartışmaları hususunda bu baskılardan nasibi ilk alanlardı. Saltanatın kaldırılması hususunda uluslararası kamuoyu da 6 Kasım'da bir tebliğ ile bildirmekten geri kalmamış ve Fransız, İngiliz ve İtalyan komiserler Türkiye'nin bu konuda atmış olduğu adıma yönelik herhangi bir tavır takınmayacaklarını ifade etmişlerdir. Tarafsız kalacaklarını ilan eden batılı güçler bu durumun Türkiye'nin iç meselesi olduğuna dikkat çekerek, Mudanya ateşkesinin kendilerine verdiği yetkiyi kullanarak işgal bölgelerindeki güvenliği sağlama yetkilerini kullanacaklarını duyurmuşlardır (Boykoy, 2002, s. 74). Dış güçlerin saltanatın karşısında takınmış olduğu tavır, Türkiye'nin iç meselesine karışmayacaklarına dair bir tutum gibi görünmekle birlikte aslında sonraki süreç ile ilgili atacakları adımların tepki çekmemesi için girişilen bir çaba gibi görünmektedir. Saltanatın kaldırılması Müslüman devletlerdeki halk tarafından da beklenmedik bir durum olarak karşılanmış ve halifenin dolayısıyla hilafetin durumu hakkında kafalar karışmıştı. Mustafa Kemal egemenlik ile hilafetin sorunsuz şekilde birlikte varlığını devam ettireceği yönünde beyanda bulunması (Gülmez, 2006, s. 247), bulunla birlikte Ankara, İstanbul ve Anadolu'da basın saltanatın kaldırılmasını okurlarına ve dolayısıyla Anadolu halkına şahsi egemenlik yerine halk egemenliğinin hâkim kılınacağı şeklinde duyurmuştur (Murat ve Özmen, 2018, s. 141).

Gelinen noktada böyle bir tavır hem saltanatın kaldırılması yönünde tepkilerin önüne geçmiş hem de hilafetin bütün İslam dünyası üzerinde etkin olacağına toplumlum ikna edilmesi açısından önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Saltanatın kaldırılması hem ülke içerisinde hem de ülke dışında çeşitli eleştirilere sebep olmuşsa da hilafet makamının varlığını devam ettirmesi toplumsal tepkilerin belli bir seviyede kalmasına sebep olmuştur. Cumhuriyetin ilanını takip eden süreçte hilafet makamının kaldırılması ile toplumsal tepkiler ve isyanlarla toplumun ciddi tepki gösterdiğini görmekteyiz.

2. Cumhuriyetin İlanı

Cumhuriyetin ilanına giden süreçte birinci meclis son derece kritik bir rol üstlenmiştir her ne kadar resmen cumhuriyeti ilan etmemişse olsa, 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararını verdikten sonra dağılmış ve aslında Cumhuriyetin ilanı için gerekli şartların oluşmasına katkı sunmuştur. İkinci meclis 11 Ağustos 1923 tarihinde toplanmış ve cumhuriyetin ilanı bu meclisin elinden çıkmıştır (Eroğlu, 2003, s. 436). Cumhuriyetin ilanına giden süreçte Mustafa Kemal, Hasan Rıza Soyak'a taslak bir anayasa hazırlatarak aslında Teşkilatı Esasiye Kanunu revize ederek cumhuriyet yönetimi için uygun zemini oluşturmaya çalışmıştır. Cumhuriyetin fiili temellerinin atıldığı tarih olarak 23 Nisan 1923 gösterilebilir, bu tarihte Atatürk yapmış olduğu konuşma ile Cumhuriyet rejimine geçileceğini açıklamıştı (Haytoğlu, 1998, s. 1144). Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millette olduğu vurgusu aslında yönetim şeklinin fiilen tanımlanması ve dünyaya duyurulması manasına gelmektedir. Cumhuriyetin ilanı meselesi gizli kapaklı bir şekilde yürütülmemiş Eylül ayından itibaren basın gündeminden ve dolayısıyla halkın gündeminden hiç düşmemiş, konu önemli ölçüde benimsenmiştir (Özkaya, 2003, s. 473). Cumhuriyetin ilanı böylece toplum tarafından bir sürpriz değil, aslında önceden bilinen basında tartışılan, tarifi daha önce egemenliğin kayıtsız şartsız millete olacağı şeklinde yapılmış olan bir yönetim biçimi olarak hem İstanbul da hem de Anadolu da özümsemeye başlamıştı. Bununla birlikte Cumhuriyetin ilanı konusunda halkın egemen duruma gelmesi yönündeki görüşün aksine, muhalif tarafta olanlarca Cumhuriyet rejiminin başında Hilafet makamının olması gerekliliği savunulmaktaydı (Güven, 2023, s. 250). Böylece meşruti krallık benzeri bir yapı oluşturulacak ve hilafet makamının geleceği garantiye alınacaktı. Bu doğrultuda düşünceler çok geçmeden hilafet makamının tartışılır hale gelmesinde rol oynamaya başlamıştır. Cumhuriyet yüz yıllarca saltanatla yönetilmiş bir toplum için kolay kabul edilebilir bir rejim değildi (İnci, 2019, s. 341). Nitekim muhafazakâr kesim her koşulda hilafet makamının muhafazası için önemli bir çabanın içerisine girecek, hatta yukarıda da belirtildiği üzere halifenin cumhurbaşkanı makamını temsil etmesini isteyeceklerdi. Hal böyle olunca cumhuriyetin ilanının sancılı olacağı fakat sürdürülme ve toplumsal kabul konusunda da birtakım sorunların yaşanacağı kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktaydı. Cumhuriyetin ilanı aşamasında uluslararası desteğinde anlamlı olacağı düşüncesi Mustafa Kemal'in bu anlamda adım atmasını zorunlu kılmıştı bu doğrultuda Mustafa Kemal tarafından 26 Nisan 1920'de, V.İ. Lenin'e imzalı bir mektup gönderilerek Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinde Sovyetler Birliği'nin desteği talep edilmiştir. Ayrıca mektupta Batılı emperyalist güçlere karşı birlikte hareket edilmek istendiği belirtilmiştir (Yurdigül ve Erdoğan Çakar, 2019, s. 278). Batılı emperyalist güçlerin desteğinden ziyade stratejik bir adım olarak Sovyetler birliğinin desteği daha anlamlı bulunmuştu. Hem sınırların güvenliği açısından hem de dönemin şartlarında Sovyetlerin daha etkili bir müttefik olacağı fikri bu doğrultuda bir adım atılmasına sebep olabilir, nitekim Rusların bu çağrıya karşılık verdiği görülmekte Sovyetler Birliği, dünyada TBMM'yi tanıyan ilk ülke olmuştur. Bunun üzerine Mayıs 1920'de TBMM'nin ilk yurtdışı elçisi Moskova'ya gitmiş; Ekim 1920'de de Sovyetler Birliği'nin elçisi Ankara'ya gelmiştir (Кирпеев, 2007, s. 130). Uluslararası desteğin kıymetli

olduğu kuruluş aşamasında Mustafa Kemal'in atması olduğu bu stratejik adım sonraki zaman içinde olumlu gelişmelere ışık tutmuştur.

3. Halifeliğin Kaldırılması

Mustafa Kemal 14 Ocak 1923 tarihinde hilafet ile ilgili düşüncelerini halka anlatmak ve bu manada halktan geri dönüşleri gözlemlemek üzere Anadolu da içerisinde Eskişehir, Balıkesir, İzmit ve Bursa'nın olduğu vilayetlere ziyarette bulunmuştur (Güven, 2023, s. 253). Hilafetin kaldırılmasına dair yasal zemine baktığımızda ise, 3 Mart 1924 günü Halk Fırkası grubunda alınan karar doğrultusunda Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 53 arkadaşının hazırladığı, Hilâfetin kaldırılmasına dair 12 maddeden oluşan bir kanun teklifi Meclise getirildi. Teklifin gerekçesinde; Halifelik Makamının varlığı sebebiyle Türkiye'nin iç ve dış politikasının iki başlı olmaktan kurtulamadığı vurgulanmaktaydı. Türkiye'nin bağımsızlığında ve ulusal yaşantısında böyle bir durumun kabul edilebilir olmadığı savunulmuştur. Osmanlı imparatorluğunun çöküşüne mani olamayan bir yapının her fırsatta padişah soyu tarafından kullanılmak isteneceği durumu ve bununda devletin tek elden yönetilme, halkın egemen kılınma düşüncesine ket vuracağı endişesi duyulmuştur (Aksoy, 2018, s. 11). Osmanlı hanedanının Cumhuriyet Türkiye'si içerisinde hilafet makamı sayesinde tekrar etkin konuma gelebilme düşüncesi iki başlılık yaratacağı kanaati, toplumsal bütünleşmenin önünde engel olarak görülmüş ve hilafet aslında yeni kurulan devlet için potansiyel bir risk olarak algılanmıştır. 1924 yılının Mart ayında halifeliğin resmen kaldırılması hamlesi Cumhuriyetin, Müslüman ülkelerin siyasi gerçekliği ile bağıyı koparmasına sebep oldu. Bu hamle Müslüman ideolog ve siyasetçilerde imparatorluklarını kaybettiklerine dair kesin bir his uyandırdı, Müslüman dünyanın dini ve siyasi direği olarak görülen halifelik fikrini yeniden canlandırmak için bazı kesimlerde güçlü bir his uyandı, Sünnilerin manevi ve siyasi kimliğinin vazgeçilmez bir unsuru olan halifelik Osmanlı kültür alanının çok ötesine geçmiştir (Kirillina, Safronova, Orlov, 2019: 217). Buna mukabil halifeliğin kaldırılmasına tepkiler hem içeride hem de dışarıda olmuştur. Saltanatın kaldırılması halifeliğin kaldırılmasının ilk adımı olarak görülmekteydi, bu anlayış sadece ülke sınırları içerisinde kabul görmüş bir görüş değildi dönemin Avusturya basını dahi saltanatın kaldırılması meselesini halifeliğin kaldırılmasının öncüsü olarak görmekteydi. Hilâfet makamı için öngörülen fikir makamın dini, siyasi olmayan bir kurum olarak bütün Muhammedî dünyanın bir meselesi yapılmasıdır (İstek, 2019, s. 687). Dış basın buradaki örnekte olduğu gibi halifelik makamının devletler üstü bir mesele gibi görüldüğü ve Müslüman toplumların meselesi olduğu yönünde kanaate sahip olduklarıdır. Bu nazarla gerek saltanatın kaldırılması gerekse de halifeliğin kaldırılması meselesi aslında İslam toplumlarının meselesi gibi algılanmıştır. Özellikle halifeliğin kaldırılması konusunda ortaya çıkan tepkiler dikkate alınırsa, Türk toplumu için bir temsil mekanizması olmaktan ziyade bütün Müslüman devletlerin maneviyatının vücut bulmuş hali gibi görülmektedir. Diğer taraftan Osmanlı bakiyesindeki coğrafyadan balkanlardan Müslüman toplumlardan da halifeliğin kaldırılmasına dair bazı görüşler mevcuttu özellikle Bosna Hersek halifeliğin kaldırılması konusunda ikili bir görüşe sahipti bunu basından da anlamak mümkündür. Gelenekçi görüş ve yenilikçi görüş ayrımı üzerinden buradaki kanaati anlamak mümkündür. Hikmet dergisinin sahipleri ve aynı zamanda editörleri olan Çokiç kardeşler, özellikle geleneksel İslami ilimlerde oldukça eğitimli olup klasik İslam'ı savunuyorlardı. Bunlar, Bosna ulemasının muhafazakâr kısmının temsilcisi sıfatıyla kendi görüşlerine göre İslam'a uygun düşmediğine inandıkları inkılaplara, özellikle Türkiye'de Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilen inkılaplara yönelik eleştirileri öne çıkarıyorlardı. Diğer taraftan yenilik taraftarı başka bir görüş mevcuttu, Yenilikçi aydınlar, kendilerine yol gösteren Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılaplara

destek vermişlerdir (Tekin, 2017, s. 176). Aslında Bosna Hersek Müslümanları İslam dünyasının fikri temsili gibi görünmektedir. Diğer ülkelerde bulunan Müslüman halkı da aslında geleneksel ve yenilikçi anlayışa paralel olarak, kimi destek olmuş, kimi bu inkılapları eleştirmiştir. Halifeliğin kaldırılmasının Anadolu da yeteri kadar yankı uyandırmaması meselesi ise bu sürecin başka bir dipnotu olarak karşımıza çıkmaktadır, dış basında bunun yansımalarına dair haberlere rastlamak mümkündür. Fransız basına bu konuya şu gerekçe ile yaklaşmıştır. Hilafet ile saltanatın ayrılması ve yeni halife seçimine dair Ankara'da alınan kararın İstanbul'da hemen hiçbir yankı uyandırmadığını belirten Pelle, bunda Ankara'nın "TBMM'nin karar ve uygulamalarını eleştiren ve karşı koyanlar vatana ihanetle yargılanır ve cezalandırılır" şeklindeki uyarısının etkili olduğunu aktarmıştır (Yücel 2017, s. 473). Bu karar aslında tepkilerin büyük çaplı olmasının özellikle İstanbul'da hilafet yanlılarının gözünü korkutmak adına etkili olmuştur fikrini doğrulamaktadır.

4. Şeriye Vekâletinin Kaldırılması

Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı devletinden miras olarak almış olduğu birçok alanda olduğu gibi dini kurumlar üzerinde de birtakım reformlar yaparak çağı yakalamak istemiştir. Ulus-devlet inşa sürecinde yapılan değişimlerden birisi de Evkaf ve Şeriye Bakanlığının kaldırılmasıydı, halifeliğin kaldırıldığı gün çıkarılan ikinci bir yasa ile Şeriye vekâleti kaldırılmıştır (Kara, 2017, s. 118). "Cumhuriyet döneminde "Diyanet İşleri Reisliği" adı altında bir kurumun oluşturulması fikri, Mustafa Kemal'in 1 Mart 1924 tarihinde, Meclis'te yasama yılı açılışı münasebetiyle yaptığı konuşma sonrasında şekillenmişti. Bu oturumda Mustafa Kemal, tedrisatın tevhid (öğretimin birleştirilmesi) ile ordu ve dinin siyasetten tecrid edilmesi gerektiğini belirten bir konuşma yapmış ve bu sayede dinin yüceltileceğinin altını çizmişti" (Aydın, 2019, s. 241). Şeriye bakanlığının kaldırılmasını takip eden süre içerisinde Başbakanlığa bağlı ve Cumhurbaşkanınca seçilen diyanet işleri başkanlığı kurulmuştur (Boyacıoğlu, 1996, s. 170). Cumhuriyetin ilanından 1946 yılına kadar iktidarı elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Osmanlı devletinden devir alınan kurumların yeniden inşası adına girişmiş olduğu çabaların özünde bu kurumların geliştirilmesi ve dönüştürülmesi amacı yatmaktaydı. Fakat özel de Şeriye vekâletinin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat yasasının maksadı Tanzimat döneminden beri eğitimde baş gösteren ikiliğe son vermek, medreseleri kapatmak ve bütün eğitim kurumlarını milli eğitim çatısı altında toplamaktı. Yeni eğitim sistemi İmam hatip okullarını işaret etmekle birlikte açılan okulların belli sorunlardan dolayı 1924 yılında 29 olan sayısının 1932 yılında sadece 2 olduğu görülmektedir. Atatürk Tevhid-i Tedrisat ile aslında mektep-medrese ikiliğine son vermek istemiştir (Sungu, 1938, s. 397). Diyanet başkanlığı Şeriye vekâletinin yokluğunu doldurma yolunda atılmış başka bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı döneminden kalma kurumların dönüştürülmesi çağın gereği olarak görülmekte, çağdaşlaşma adına bu adımların kaçınılmaz olduğu düşünülmekteydi. Tanzimat döneminden beri süre gelen eğitim öğretimdeki ikili anlayış ve dahası çekişme toplumsal beklentilere uygun hale getirilmeye çalışılmış, kontrolü noktasında yeni kurumlar gerekli görülmüştür. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat kanununun 4. Maddesi gereğince imam hatip açmanın yolu açılmış olup, bundan kısa süre sonra doğruluğu ispata bağlı olarak öğrencisizlik nedeni ile tekrar kapatılmıştır (Öcal, 2003, s. 52). Eğitim öğretim alanında ikiliğe sebep olduğuna dair iddiaların yanında, okulların kapatılmasının altında açılmış oldukları bölge şartları vs. gibi konularında etken olarak gösterildiği görülmektedir. Tevhid-i Tedrisat'ın kabulünün maksadı kapatılan medreselerdeki öğrencilerin uygun okullara yerleştirilmesi kadar, bu öğrencilerin aldıkları eğitimin kontrol edilebilir olması durumudur. Bir yerde Şeriye ve Evkaf vekaleti bu doğrultuda cumhuriyet karşıtlığının önüne geçmek maksadı ile

kaldırılmıştı, daha önce eğitimde hem ikiliğin bulunması hem de zihni acıyan sorunlu olarak görülen bu alanın ıslahı gerekmekteydi (Hurriyet.com-42102969) ve yöntem olarak böyle bir yol izlenmiştir. Mustafa Kemal'in eğitim alanında atmış olduğu bu adım hem ülke içerisinde eğitim alan hem de yurtdışında eğitim görüp yurda dönen gençler arasında fikir birliğini sağlamak maksadı da bulunmaktaydı (Çağatay, 1988, s. 999). Nitekim mahalle mektepleri ile modern okullarda eğitim alan gençler arasında yeknesaklık bulunmamakla birlikte Avrupa'da eğitim görüp yurda dönen gençlerle de fikri manada çatışmalar yaşanmaktaydı. Dönemin şartları dikkate alındığında eğitim de yaşanan bu gerilimli ortam toplumsal düzen açısından da sorunların yaşanmasına ortam hazırlayacaktı.

5. Laikliğin Anayasada Yer Alması

Anayasalar devletlerin örgütleniş biçimlerini, kuruluşunu, yönetim yapılarını düzenlerken bu yapıların birbirleri ile olan ilişkilerini ele alır, aynı zamanda kişi ile kişi, kişi ile devlet ve devletlerarası ilişkileri düzenlemektedir. Bu bakımdan hem bireyler için hem de devletler için anayasalar vaz geçilmez öneme sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti anayasaları Kemalist veya Atatürkçü bellek ile donatılmış durumdadır. Dolayısıyla anayasaların ruhuna sinmiş Atatürkçü bir durum söz konusudur. Cumhuriyet dönemi anayasa geleneğinde bu ruhun yansımaları olarak laiklik ilkesinin vazgeçilmez bir şekilde bulunduğu görülmektedir (Özkul, 2014, s. 274). Anayasaların toplum ruhunu yansıtmak gibi bir misyonunun da olduğundan hareketle laikliğin toplumsal bir beklenti olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kavram olarak Yunanca "Laikos" anlamına gelen laiklik din adamı olmayanlara verilen ad manasında kullanılmaktadır. Buradan hareketle din adamı olmayanların yönetmesi manasında anlaşılacak olan laiklik, batı dillerinde "secularism" manasında telaffuz edilmektedir. Bu durum kelimenin kökeni bakımından dinsizlik anlamında yanlış bir algı yaratmaktadır. Mustafa Kemal bu kavramı birinci mecliste "çağdaş" ve "çağdaşlık" kavramları ile tanımlamıştır (Tayhani, 2009, s. 519). Laik iktidar meselesi kiliseye karşı verilen bir mücadelenin eseri olarak Hristiyanlığın hüküm sürdüğü Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Fakat bunu Hristiyan dininin bir özelliği olarak görmemek gerekmektedir (Mertcan, 2008, s. 306). Belli bir tarihsel süreç sonunda laiklik kavramı din karşısında tarafsızlığı ifade eden bir anlam olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında laiklik kavramı ülkeden ülkeye değişik formlar üretmiştir (Yıldırım, 2020, s. 565).

Ülkelerin tarihsel ve kültürel varlıkları dâhilinde farklı birtakım etkiler yapmış, toplumsal algı dâhilinde gelişme göstermiştir. Türkiye'de laikliğin kökenine dair bilgilere bakıldığında ilk olarak on dokuzuncu yüzyılda bu hissiyatın geliştiğini görmekteyiz, fakat bu anlayış örneğin Türkçülük anlayışı gibi hızlı bir gelişim göstermemiş, hatta cumhuriyet dönemi Atatürk devrimleri arasında en fazla tartışma konusu olan kavramlardan birisi laiklik kavramı olmuştur (Mumcu, 1985, s. 513). Bunun sebepleri arasında belki en önemlisi toplum yapısının buna uygun olmaması veya algılanan laiklik kavramının gerçek manasından ayrıştırılması uzaklaştırılması bilinçli ya da bilinçsizce. Türkiye'deki laiklik değişmez bir öneme sahip olmakla beraber, AB ülkelerinden farklı bir manaya sahip olması (Kahraman, 2008, s. 57). Toplumsal gerçekliklerin farklı olması, toplumsal değerlerin farklı olması kavramın gelişim süreçleri bakımından değerlendirildiğinde laikliğin kaçınılmaz olarak farklı olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'deki laik devlet anlayışı, toplumun değişmeyen din kuralları üzerinden değil, değişen şartlar üzerinden dizayn edilmesi (Demir, 2019, s. 2842) mantığına dayandığı için aslında bu anlayışın ürünü olarak karşımıza devlet hem laik hem de Müslüman olamaz gibi bir varsayım çıkmaktadır. Bu durum toplumsal yapı açısından laikliği bir çıkmaz olarak görmemize sebebiyet vermektedir. Laiklik, kamusal siyasi yaşamda din kurallarından arınmış, insanların eşitliğini, akıl ve bilimi temel almış

bir yaşam biçimi (Karaman, 2019, s. 344) şeklinde tanımlanarak ele alındığında cumhuriyet dönemi kullanımına daha uygun hale geldiği görülmektedir. Laikliğin Türkiye’de gelişim seyri batı ile aynı düzlemde olmamış yani adım adım ilerleme şeklinden ziyade anlık bir gelişmenin ürünü olarak karşımıza çıkan bir süreç olmuştur (Uslu, 2004, s. 239). Kanuni esasi ile başlayan bu yönde adımlar Şubat 1937’de Teşkilât-ı Esâsiye Kanununun 2. Maddesinde yapılan tadilat ve değişiklikle Türkiye Cumhuriyeti’nin laik bir devlet olduğu ibaresi ile pekiştirilmiştir. Cumhuriyetin ilk döneminde radikal bir yol izlenmiştir (Ünal Özkorkut, 2023, s. 165).

Cumhuriyeti kuran kadro ülkenin tarihsel deneyimini göz önünde bulundurarak modernleşmenin ilk siyasi koşulunun laik bir devletin kurulması olacağından hiç şüpheleri yoktu (Kireev, 2007, s. 130). Bu durum laiklik ilkesinin yerleşmesi bakımından önemli bir adım olmakla beraber bu politikaya karşı bazı direnişlerin ortaya çıkmasına engel olmamıştır. Din ile devlet işlerinin kesin sınırlarla ayrılması noktasında eğilimi bulunan cumhuriyetin kurucu kadrosu bunu bazı uygulamalarla da göstermiştir. Örneğin, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF), 17 Kasım 1924 (1341) tarihinde Türk siyasi hayatına girmiş, ancak Haziran 1925’in ilk haftasında dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır (Yeşil, 2015, s. 712). Yine 12 Ağustos 1930 günü kurulup hemen kısa bir süre sonra 18 Kasım 1930 günü yani üç ay sonra kapatılan Serbest Cumhuriyet fırkası (Ertem, 2010, s. 74) TPCF dan gelenleri barındırdığı ve başkaca sebeplerle kapatılmıştır. Bu bakımdan laiklik bir taraftan toplumun gelişmesinin ana tetikleyici unsurlarından birisi olarak görülürken, diğer taraftan ortaya çıkan farklı tutum davranışların, fikirlerin sınırlandırılmasının aktörü gibi konumlandırılmıştır. Toplumun içerisinde bulunduğu şartlar dâhilinde anlamlandırılan bir kavram olan laiklik, beraberinde hem ilerlemeyi hem de kısıtlamayı getirmiştir. Türkiye’deki laiklik pratiği benzeri olmayan bir pratiktir. “Türk Laikliğini müstesna kılan en temel unsur, onun dini toplum hayatından tümünden kaldırmak gibi aslında laik bir devletin yapmaması gereken bir misyonu kendisine hedef olarak seçmesidir. Türkiye bunu yaparken de türlü çelişkili durumlar içinde bulunmaktadır. Bir taraftan 1923 Lozan Antlaşması ile ülkenin kimliğini din üzerinden tanımlayarak adeta dinin belirleyici olduğu bir kuruluş devresi yaşayıp din kurumunu denetim altında tutan resmi din örgütlenmesini Devlet eli ile işletirken. 1937 yılına kadar devam eden bir dizi inkılâplar ile de dinin toplum nezdindeki etkisini azaltılmaya çalışılmaktadır” (Şan, 2012, s. 1). Ortaya çıkan sonuç bizlere toplum için değişimden ziyade topluma rağmen bir değişim modelinin benimsendiği yönünde izlenim vermektedir. Buna bağlı olarak Türkiye’de laiklik süreci sancılı yaşanmıştır.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Osmanlı devleti 19. Yüzyıl sonlarında girişmiş olduğu çağdaşlaşma adımlarını kademeli olarak daha geniş halk kitlerini kapsayacak şekilde genişletse de bu çabalar yıkılışını engelleyememişti. Takiben kurulan Cumhuriyet yönetimi ve dolayısıyla Türkiye birçok alanda Osmanlı devletinin devamı niteliğindediydi. Osmanlıdan sadece kurumları devralmamış aynı zamanda sosyal, kültürel, ekonomik, tarihsel birçok mirası devir almıştı. Yeni kurulan Cumhuriyet ve onu kuran kurucu kadro ise içinde buldukları şartlarında tesiri ile birtakım radikal değişiklikleri olmazsa olmaz olarak görmekteydi. Bu değişimler devrim olarak nitelendirilecek köklü değişikliklerdi. Çalışmanın konusu olan siyasal devrimler özellikle dönemin şartları dikkate alındığında son derece radikal adımlar olarak nitelendirilebilir. Saltanatın kaldırılması ile başlayan süreç, cumhuriyetin kurulması, halifeliğin kaldırılması, şeriye vekâletinin kaldırılması, laikliğin anayasada yer alması gibi son derece ciddi adımlar ile kendini göstermiştir. Yönetim açısından saltanat yönetiminden cumhuriyete geçiş, hilafet makamının kaldırılması, eğitimi önemli ölçüde etkileyecek adımların atılması ve cumhuriyet tarihi boyunca belki toplumda ve siyaset

arenasında en çok tartışılan laiklik anlayışının anayasada yer alması hem kararların alındığı dönem itibariyle hem de sonraki yıllara tesiri bakımından mühim siyasi adımlar olarak değerlendirilebilir.

Gerçekleştirilen bu siyasi adımların Osmanlı devletinin çağdaşlaştırma çabalarının devamının ürünü olabileceği mümkündür. Osmanlı'da girişilen çabanın aktörü konumunda olan dönemin aydın sınıfı ile cumhuriyetin kurucu kadrosunun benzerlik göstermesi yukarıdaki fikri desteklemektedir. Bununla birlikte asıl odaklanması gereken gerçeklik kurucu kadro bu radikal devrimleri gerçekleştirirken hangi ilkesel gerekçe ile yapmıştır. Osmanlı devletinin yıkılmasını takip eden süreç, toparlanma çabaları, cumhuriyetin kurucu kadrosunun acilen ve etkili birtakım devrimlerin yapılması hususunda mecbur bırakmıştır. Osmanlı devletinin özellikle çöküş dönemi olarak adlandırılabilir dönemde almış olduğu bazı kararlar, Cumhuriyeti kuran zamanın genç ittihatçılarınca iyi gözlemlenmiş, imparatorluğu kurtarma adına yapılan bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanması aslında ittihatçılar için devrimlerin niteliği ve yöntemi hakkında bir fikir oluşmasına sebep olmuştur. Kademeli olarak 1808 Sened-i İttifak ile başlayan anayasal düzenlemeler 1909 değişiklikleri ile 1876 anayasasını meşruti bir parlamenter sistem modeline benzetecek hale getirmiş olsa da toplumsal huzur ve barışın sağlanamaması, tüm çabalara rağmen Osmanlı devletinin kurtarılamaması kurucu kadronun atacağı adımları daha radikal ve kararlı bir şekilde atmasına sebep olmuştur. Saltanatın kaldırılması iki başlılığın son bulması ve toplumda tekrar Osmanlı taraftarlarının durumu kabul edip yeni cumhuriyeti benimsemeleri adına atılmış bir adımdı, bu sayede devletin yönetim şekli hakkında gerek içeride gerekse dışarıda soru işaretleri ortadan kalmış olacak ve yeni kurulan devletin yörüngesi tayin edilmiş olacaktı. En önemli adımlardan biri mutlaka saltanatın kaldırılması olarak görülebilir, nitekim sonraki yıllarda bu karar üzerinden cumhuriyeti kuran kadro yoğun bir eleştiri süreci yaşayacaktı.

Saltanatın kaldırılmasını takiben atılan bir diğer kritik adım, Hilafet makamının kaldırılması olmuştur. Yavuz Sultan Selim 1517 yılında Memluk devletine son vermesi ile Osmanlı devletine geçen bu makam İslam dünyasının sembolik simgelerinden en önemlisidir. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte, cumhuriyet yönetiminin ruhuna aykırı olması, TBMM de hilafet makamını devletin en üstün makamı olarak görenlerin bulunması ve çağdaşlaşmanın önünde engel oluşturduğu düşüncesi hilafet makamının kaldırılması hususunu gerekli kılmıştır. Bunun yanında Osmanlı destekçisi birtakım kişilerin bu makamı kullanarak sorun çıkarma ihtimalide devrimci kadronun rahatsız olmasına sebep olmuştur. Sonraki yıllarda bu karara karşı toplumda birtakım huzursuzlukların olması, kararın niteliği hakkında bizlere fikir vermektedir. Cumhuriyetin ilan edilmesi egemenin halk olması fikrinde vücut bulmuştur, yönetimin asıl sahibinin halk olması kurucu kadronun nihai hedefi olarak ortaya konmuş ve bu karar Cumhuriyetin ilanı ile gerçekleşmiş oldu. Bu adımın tetikleyici unsurları arasında yönetimin halkın iradesine bırakılması fikrinin yanında dönemin dünya konvektörünün buna uygun olması, imparatorlukların miadını tamamlaması gelişen dünya koşullarının bu gerekli kılması gibi hususlar sayılabilir. Kritik siyasi adımlardan birisi de Evkaf ve Şeriye Bakanlığının kaldırılmasıydı bu karar halifelik kaldırıldığı gün çıkarılan bir yasa ile alınmıştır. Diyanet işlerinin kurulması, eğitim ve öğretimin birleştirilerek eğitimde çok başlılığın önüne geçilmeye çalışılması bu kararın alınmasında önemli gerekçeler arasında gösterilmektedir. Cumhuriyet dönemi siyasal devrimler içerisinde en kritik olanlardan birisi belki etki bakımından ve devamlılık açısından en önemlisi laikliğin anayasaya girmesi olmuştur. Bu karar dönem dönem Türkiye'de en çok tartışılan ve üzerinde mutabık olunması en güç meselelerden birisi haline gelmiştir. Türkiye'de laik-muhafazakâr, laik-dinci tartışmalarının yoğun bir şekilde yapılmasının müsebbibi bir

kavram olarak tarihsel süreç içerisinde yerini almıştır. Çağdaş batılı bir devlet olmak şiarı ile gerçekleştirilen bu devrim toplumsal ayrımların yaşanmasına, laik-anti laik tartışmasının yaşanmasına sebep olmuştur. Cumhuriyetin kurucu kadrosunun günün koşullarında ve ilkesel birtakım gerekçelerle yapmış olduğu siyasal devrimlerin toplumda olumlu ve olumsuz birtakım yansımaları olmuştur. Türk siyasal hayatının önemli dönüm noktalarının bu devrimlerin ruhunda gizlenmiş olduğunu görmekteyiz, dünya savaşı sonrası ortaya çıkan devletlerin dönemin şartlarında sahip olduğu şartlara uygun bir anlayış ile devrimlerin yapıldığı söylenebilir.

Kaynakça

- Akpolat, Y. (2010). Erken Cumhuriyet döneminde Türk devrimini anlamlandırma ya da devrime ideoloji bulma çabaları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(44), 103-148.
- Aksoy, V. (2018). Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin sürgün edilmesinin İstikbal Gazetesine yansımaları. *Journal of History Studies*, 10(8), 1-18.
- Aslan, B. (2002). Saltanatın kaldırılmasının İstanbul'daki yankıları. *BELLETTEN Türk Tarih Kurumu Dergisi*, 66(245), 95-122.
- Aydın, Ö. (2019). Diyanet işleri başkanlığı'nın hukuki statüsü üzerine tartışmalar. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14(2), 239-276.
- Boyacıoğlu, R. (1996). Tarihi açıdan şeyhülislamlık, şer'iyeye ve evkaf vekâleti. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 161-171.
- Boykoç, S. (2002). Saltanatın kaldırılmasının Türk basınına yansımaları. *Bursa Uludağ Üniversitesi Dergisi*, 1(2), 53-79.
- Canman, D. (1988). Atatürk devrimleri. *Amme İdaresi Dergisi*, 1-13.
- Çağatay, N. (1988). Atatürk devrimlerinin amaçları ve esprisi. *BELLETTEN*, 52(204), 993-1002.
- Çakmak, F. (2023). Saltanatın kaldırılmasının 100. yılında Türk basınında rejim tartışmaları (Kasım 1922- Ocak 1923). *Türk Tarih Kurumu Dergisi*, 59, 174-207.
- Çukuradi, İ. (2006). Devrim kavramı ve Atatürk'ün kültür devrimi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı, 1-10.
- Demir, F. (2019). Türkiye Cumhuriyeti anayasasında laiklik ilkesi ve din ve vicdan özgürlüğü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21, 2837-2852.
- Demircioğlu, A. (2018). Cumhuriyetin ilan edilişi ve halifeliğin kaldırılması sürecinde "İstikbal" gazetesinde Lütfi Fikri Bey. *Atatürk Dergisi*, 7(1), 37-62.
- Doğaner, Y. (2007). Atatürk dönemi Türkiye'sinde sosyo-kültürel değişim. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICANAS*, 38, 235-260.
- Eroğlu, H. (2003). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(56), 435-456.
- Ertem, B. (2010). Siyasal bir muhalefet denemesi olarak serbest cumhuriyet fırkası. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 71-92.
- Gedikli Berber, Ş. (2013). Kâzım Karabekir'in saltanat ve hilâfetin ilgasına olan tavrının düşündürdükleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4), 443-460.

- Güllü, R. E. (2017). Saltanatın kaldırılmasının ardından İstanbul bürokrasisinin TBMM hükümeti'ne bağlanma süreci ve İstanbul Türklüğünün muhafazası tartışmaları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 116(228), 119-144.
- Gülmez, N. (2006). (Vakit gazetesine göre) saltanatın kaldırılmasına bazı dünya müslümanlarının bakışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22(64), 245-260.
- Güven, A. (2023). Türkiye'de hilafet ve tarihi arka planı. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 13, 243-263.
- Güven, E. (2019). İngiliz basınında Mustafa Kemal Atatürk imgesi: 1919-1923 yılları arası daily mail gazetesi'ne bir bakış. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3, 20-33.
- Haytoğlu, E. (1998). Cumhuriyet, Türk tarihindeki gelişimi ve Atatürk. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14(42), 1136-1149.
- İnci, İ. (2019). Cumhuriyet düşüncesi ile ilgili gelişmeler ve cumhuriyetin ilanına yönelik tepkiler. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 337-354.
- İsmayılova, A. (2018). Mustafa Kemal Atatürk Sovyet ve Rus oryantalistlerinin eserlerinde. XVIII. *Türk Tarih Kongresi*, 1-5 Ekim, Ankara, 81-90.
- İstek, G. (2019). Hilafetin kaldırılmasının Avusturya basınında yansımaları. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 684-712.
- Kahraman, M. (2008). Avrupa birliği ülkelerinde ve Türkiye'de laiklik. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 57-77.
- Kara, H. (2017). Tek parti dönemi din politikası (1923-1946). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 111-136.
- Karaman, E. (2019). Türk ve Fransız anayasalarında laiklik ilkesi. *International Conference on Eurasian Economies*, 343-351.
- Kireev, N. G. (2007), *История Стран Востока XX Век*, Москва: Институт Востоковедения РАН.
- Mertcan, H. (2008). Karşılaştırmalı olarak Türkiye'de laiklik. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara, 305-328.
- Mumcu, A. (1985). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde lâiklik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 513-526.
- Murat, T. ve Özmen, N. (2018). Hilâfetin kaldırılmasının Türk basınına yansımaları. *Turkish Studies*, 13(8), 137-160.
- S. A. Kirillina, A. L. Safronova, V. V. Orlov (2019). "İmparatorluk sendromu": Osmanlı halifeliği kavramı Ortadoğu'da ve Güney Asya'da (20. yüzyılın ilk çeyreği). *Tarih Bülteni Dergisi*, 29, 216-238.
- Sungu, İ. (1938). Tevhidi tedrisat. *BELLETEN*, 2(7-8), 397-432.
- Swain, G. (2017). *A short history of the Russian revolution*, IBTauris, London.
- Şan, M. K. (2012). Baskıcı bir laiklik modeli olarak Türk laikliğinin anatomisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 1-25.
- Şen, Z. (2017). Türk çağdaşlaşma hareketinde (Cumhuriyet döneminde) gerçekleştirilen atılımlar. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 45, 147-163.

- Öcal, M. (2003). İmam ve hatip mektepleri, mezunlarından bazıları ile yapılan mülâkatlar ve şehâdetname örnekleri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 51-101.
- Özkan, A. (2023). Cumhuriyet'e giden yol: Saltanatın kaldırılması sürecinde yaşanan siyasal sistem tartışmaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 59, 109-137.
- Özkaya, Y. (2003). Cumhuriyetin ilânı ve rejim olarak eğitime katkıları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(56), 471-481.
- Özkul, F. (2014). Anayasalarımızda laiklik ilkesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 271-310.
- Tayhani, İ. (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli: Laiklik. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43, 517-529.
- Tekin, C. (2017). Hilafetin kaldırılmasının Bosna-Hersek basınına yansımaları (1924-1939). *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(26), 171-184.
- Türkkan Tunalı, Y. (2022). Saltanat ve hilafetin kaldırılışının İspanya basınındaki yankıları. *Bilig*, 103, 119-148.
- Uslu, Ş. (2004). Laiklik-din ilişkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(16), 235-250.
- Ünal Özkorkut, N. (2023). Türkiye'de Laiklik ilkesinin kabul süreci ve çok partili döneme geçişle değişen laiklik anlayışı. *Adalet Dergisi*, 71, 161-198.
- Yeşil, A. (2015). Terakkiperver cumhuriyet fırkası'nın kapatılmasında sondan bir önceki gelişme: TPCF Urfa Siverek şube kâtibi Mehmet Fethi Bey'in şark istiklal mahkemesinde yargılanması. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(20), 711-744.
- Yeşilot, O. ve İsakov, A. (2021). Rus basınında TBMM'nin açılış süreci, *Bilig*, 96, 121-145.
- Yıldırım, U. T. (2020). Laiklik ve din-devlet ilişkisi bağlamında Türkiye, Fransa ve Mısır: Karşılaştırmalı bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 564-579.
- Yurdigül, A, Erdoğan Çakar, B. (2019). Sovyet basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri örneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 47, 273-294.
- Yücel, İ. (2017). Fransız belgelerinde son halife Abdülmecid ve Türkiye'de hilafetin kaldırılması. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 61, 467-492.